

MÜSLÜMANLARIN İSLÂMLAŞMASI MÜCADELESİNDE SAİD HALİM PAŞA

METİN ÖNAL MENGÜŞOĞLU

Hac dönüşü Muhammed İkbâl'i ziyarete gelenler ona hurma ve zezem ikram ederler. İkbâl ikramları kabulde beraber onlara "hurma ve zezem yerine Hz. Ebubekir'in sadakati, Hz. Ömer'in adaleti, Hz. Osman'ın hayâsı, Hz. Ali'nin ilim ve cesaretini getirseydiniz!" diyerek önemli bir uyarıda bulunmuştur. İkbâl'in İngilizler tarafından işgale uğrayan Hindistan'ın Müslümanlarına yönelik, "Müslümanların yeniden Müslüman olması gerekir!" şeklinde ifade bulan bir başka tespiti de söylenir durur. Bu yazı ilhamını İkbâl'in son sözünden alarak kısa bir Said Halim Paşa değerlendirmesi yapmayı hedeflemektedir. Onun bu bahisteki eserlerinden birinin *İslâmlaşmak* adını taşıması yolunuza daha da aydınlatacaktır. Ondan ödünç alınan yazımızın başlığı çerçevesinde kendisiyle aynı zaman dilimini paylaşan yoldaşlarının da küçük alıntılarla hatırlanması işe yarayacaktır.

İSLÂMLAŞMAKTAN SÖZ AÇILDIĞINDA

Osmanlı Devleti'nin çökmeye, gerilemeye, mağlup olmaya, toprak kaybetmeye başlamasıyla beraber neredeyse bütün Müslüman coğrafyalarda siyasi hâkimiyet gayrimüslim hükümlerine geçmeye başlamıştır. İngilizler tarafından işgale uğrayan Hindistan'a bir seyahatinde Cemalettin Afgani'nin sözleri de yürek yakıcıdır: "Eğer her bir Hintli bir sineğe dönüşmüş olsaydı sizin vızıldınız bütün İngilizlerin kulaklarını sağır ederdi. Allah sizleri birer kaplumbağaya dönüştürseydi, Hint denizinden girerek Atlas Okyanusundan çıkıp bütün Britanya adalarını yer ile yeksan ederdingiz!" der.

Ali Şeriatî'ye müracaat edildiğinde ise onun meşhur ve epeyce isabetli benzetmesi insanı,

özellikle de Müslüman bireyi zihnen ve kalben silkeleyecek boyuttadır. Tarih, toplum, tabiat ve bizzat insanın kendisi, kendisinin körlük ve sağırlığına sebebiyet verebilecek unsurlar taşıdığına dair işaret fişekleri yakmaktadır.

Sıra yirminci yüzyılın Müslüman bilgisi Aliya İzzetbegoviç'e geldiğinde onun benzetmesine başvurmadan geçilemez. Ona göre Şeriatî'nin benzetmeleri arasından tarih ele alınıp okunmaya başlanırsa *şimdi ve burada* aralarında yaşadığımız Türkiye toplumu ve bizzat kendi varlığımız bakımından nasıl ve hangi tür ibret dersleri çıkarırız? Liseli yıllarında Malatya ekolü içerisindeki dersler esnasında tarihin başlı başına bir ilim olup olmadığını tartışmış biriyim. Lisans seviyesine kadar resmî mektep sıralarından geçerken özellikle de İnkılap Tarihi dersleri söz konusu edildiğinde bu şüphe derhal kalbimin bütün bölgelerine gelir otururdu. Tarih ciddi bir ilim midir? Yoksa bütün dünya insanlığının her coğrafya ve iklimde benzerini yaşadığı, güç ve iktidar sahiplerinin saltanatlarını daimi kılabilmek amacıyla ürettikleri, kurguladıkları kimi menkıbe ve hikâyelerden mi oluşmaktadır?

Mektep sıralarında iken adını belki bir defa bir Osmanlı sadrazamı olarak işittiğimiz Said Halim Paşa gerçekte bu sıfatından başka özelliği olmayan sıradan bir bürokrat mıydı? Mesela konuyu bir ömür hasretimiz ve merakımız olan halklarımızın ve bütün dünya halklarının işterek, öğrenerek Müslümanlaşması, böylece Allah'ın rızasını kazanması ve neticede ebedî hayatta mutlu olması arzu ve hedefine taşıdığımızda ne görürüz?

Osmanlı bürokrati Said Halim Paşa ve yüksek memuru Mehmet Âkif bu bahiste nerede durmaktadırlar? Bu iki tarihî sima konu İslâmlaşmaktan açıldığında birbirinden kolaylıkla ayrı düşünülemez. Ancak burada şimdi yalnızca Said Halim Paşa bakımından kısa bir değerlendirme yapacağız.

Müslümanların yaşadıkları bölgelerde az çok kazanmış buldukları siyasal nüfuz ve aynı zamanda topraklarını kaybettikleri çöküş yıllarında, aralarındaki münevverlerden sağduyulu ve nispeten mevcut meselelere eleştirel bakmasını bilen bazıları halkın Müslümanlığı ile İslâm arasındaki kopukluklara bakarak İslâmcılık/İslâmlaşma şeklinde adlandırılan bir yeni fikir akımının içerisinde bulmuşlardır kendilerini. Dönemin bürokratlarından ama aynı zamanda mütefekkir olan Said Halim Paşa bu cereyanın neredeyse ismini de koyan kişidir. Yazdığı eserlerde, konuşma, mektup ve mücadelelerinde bir ömür aynı çabanın ardına düşmüştür. Fakat onu Mehmet Âkif ile beraber aynı kulvarda, birçok öteki İslâmcılardan ayıran en önemli fark kanaatimce sürdürdüğü mücadele içerisinde merkezine Türk tezini alan ve tabir caizse “Türk tipi bir Müslümanlık” davasının bulunmayışıdır. Nitekim İstanbul merkezli ve de Türkiyeli İttihadı İslâm taraftarı öteki münevverlerin İslâm ile Türklük sıfatını sıklıkla bir arada kullanılarak biraz daha başka bir davayı güttükleri dikkatle bakanların gözünden kaçmayacaktır.

Said Halim Paşa'nın (ve elbette Mehmet Âkif'imizin de) Arnavut kökenli oluşları mıdır burada onları farklı düşündüren? Hayır! Onlar dünyaya giderek hâkim olmaya başlayan Batılı ve gayrimüslim zihniyetin Müslüman coğrafya üzerindeki emellerinde artık yepyeni bir inanış ve sıçramayla ulus devlet fikriyatını yadıklarını görmüşlerdir. Müslümanlar arasındaki kardeşlik bağını koparabilme çarelerinin başında onlara kavmiyetlerini hatırlatmak ve hassasiyetlerin başına bu kimliği yerleştirmek gelir. Hemen ardından mesela birçok bölgede müşterek kullanılan Arap harflerinin ve dilin değiştirilmesi eylemi gelir. Yeni bir kimlik inşasının sinyalleridir bu eylemler; önceki kimliklerin toptan çöp sepetine atılmasını hedeflemektedir. Netice öyle de gerçekleşmiş ve Türkiye Cumhuriyeti inkılapları “Ne mutlu Türküm diyene!” sloganıyla beraber harf inkılabı, kılık kıyafetin

zorla değiştirilmesi ve yasaların Batı dünyasından kopyalanması sonrası bu yeni kimliği benimsemeye zorlanmıştır. Kullanılan saat, takvim ve benzeri araçlar bile, dünya ile entegrasyon adına Batı blokundakilerle yer değiştirmiş böylece *ilerleme/çağdaşlaşma* sağlanmıştır.

Müslümanlar düştüğü yerden kalsın, diye sürdürülen mücadelenin bir ucunda hâlâ Türklük, Arnavutluk, Araplık, Kürtlük buldukça yeniden ayağa kalkmanın neredeyse imkânsız olduğu ortadadır. Bu durumu iyi bilen Said Halim Paşa ve mesela hatıratıyla hatırlanan Tatar kökenli Abdürreşit İbrahim'i okuyan Mehmet Âkif'te gelecek zamanların kaygısı şöyle terennümünü bulmuştur: “Arnavutluk ne demek var mı şeriatta yeri/ Küfr olur başka değil kavmini sürmek ileri.” Bir başka yerde ise “Ben Arnavut'um, işte perişan yurdum” şeklinde yakınmaktaydı.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE SONRASI

Önüne arkasına hiçbir sıfat takmadan saf tevhit ve fitrat dini olan İslâm'a Müslüman da olsalar insanlar yeniden dönmelidirler; Said Halim Paşa ve yakınlarının temel tezi buydu. Osmanlı'nın en yüksek bürokrati sıfatıyla bir müddet görevde bulunan Said Halim Paşa Batılı devletlerin Osmanlı ve İslâm üzerinden gündeme getirdikleri Şark meselesinin Müslüman memleketlerini ve toplumlarını toptan ortadan kaldırma yahut Hristiyanlaştırma emeline dayandığını görmekteydi. *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı* adlı eserinde bu fikrini canhıraş biçimde şöyle haykırıyordu: “Türkiye, coğrafi konumu ve Düvel-i Muazzama'nın uzun zamandan beri üzerinde besledikleri emellerin sebebiyet verdiği bu boğuşma yüzünden çok büyük bir tehlike karşısında bulunuyordu. Bu yüzden de apaçık ortada olan barışseverliğine rağmen, varlığını devam ettirebilmek için, bu korkunç ve tahripkâr savaşa katılmak suretiyle diğer muhariplerle, kaçınma ve vazgeçme hakkının bulunmadığı, aynı mecburiyeti paylaşmış oluyordu. Çünkü onu mücadeleye atılmakla suçlamak, millî varlığını korumak istemesinden dolayı suçlamak manasına gelmektedir.”

Söz konusu edilen Birinci Dünya Savaşı'dır. Said Halim Paşa'nın ifadeleri arasındaki *millî* kelimesinin aynı zamanda *İslâmî* demek ol-

duğunu açıklamaya bile ihtiyaç yoktur. Çünkü İslâm açısından yeryüzünde iki millet vardır: İslâm milleti ve küfür milleti. Her Müslüman İslâm milliyetçisidir. Daha hangi renkte ve hangi kavme mensup olursa olsun bütün Müslümanlar Allah tarafından birbirlerine kardeş kılınmışlardır.

Savaş esnasında sadrazamlık görevini sürdüren Said Halim Paşa'nın stratejisi İngiliz siyasetini öngörerek buna göre davranmaya hazırlanırken ne yazık askerî gücü elinde bulunduran İttihat ve Terakki üyeleri Enver, Talat ve Cemal paşaları geçememiş ve sonuçta İstanbul'u işgal eden İngilizler tarafından kendisi Malta'ya sürgün edilmiştir. Said Halim Paşa'nın yerli ve Müslüman unsuru gözeten taktikleri karşısında diğer paşaların ne yazık Batılı/Batıcı temayülleri sebebiyle ülkenin işgal edilmesine engel olunamamıştır.

Said Halim Paşa ismi geçen eserinde yerli Batıcıların iddialarını şöyle açıklar: "Yine deniliyor ki, eğer Türkiye kadim dostları Fransa ve İngiltere'ye güvenmeyi akıl etmiş ve onların. Hiçbir çıkar gözetmeyen dostluklarının samimiyetiyle tavsiye ettikleri tarafsızlığı korumuş olsa idi, Türkiye'nin tüm haklarına saygı gösterilecekti. Bugün Türkiye'ye hiçbir hak tanınmıyor ve ona karşı adil davranılmıyorsa, bundan dolayı kadim dostlarına değil, kendi tavrının çılgnlığına kızmalıdır."

Görüldüğü gibi yerli ve özgün davranarak savaş stratejisini oluşturma yerine Batılı dostların dümen suyunda gitmeyi seçenlerin yarattığı akıbet hüsrandan başkası olmamıştır. Said Halim Paşa memleketin bir yandan saltanat rejiminden ve tahakkümünden kurtulmasının öte yandan da İslâmlaşma ve yerlilik kavgasının peşindedir. Ne yazık öyle bir dönem yaşanmaktadır ki bir biçimde saltanat ile yakınlığı olan herkes kendi kişisel ikbalinin hesabını yapmakta, bunu fırsat bilen düşman ise havayı çok iyi koklamaktadır. Said Halim Paşa İslâm'dan kopuşların, münevverlerin Batı hayranlığının, 1912 Balkan Savaşı sonrası büyük toprak kayıplarının ardından Osmanlı Hükûmeti tarafından tam bir teslimiyet sayılabilecek Sevr Antlaşması'nı imzalamanın yaşandığı kara günlerde saltanat taraftarlığının varlığı boyutları anlatır. Şöyle der: "Tarihte, Damat Ferit Hükümeti'nin yaptığı gibi, peşinde

Büyük kaos ve kargaşa ortamlarının Müslüman kimlikli münevverlerinden Said Halim Paşa ve ondan kopartılmayacak olan Mehmet Âkif'in inanç ve fikriyatlarına bakıldığında onları çağdaşları münevverlere nazaran kendimize daha yakın bulmamızın temel sebebi elbette İslâmî hassasiyetlerinin öne çıkmasıdır.

koştuğu amaca erişebilmek için anayasa düzeninin yerine Saray'inkini geçirmekten daha büyük bir vatana ihanet suçu görülmemiştir. Yine koltuğuna yerleşebilmesi ve iktidarını sürdürebilmesi için, kokuşmuş dalkavuklarını, Saray'ın köle ruhlu ve aşağılık mahlûklarını ve siyasi yandaşlarını onların yerine koyarak, aşırılık yanlısı ve inkılapçı olarak vasıflandırdığı, canını sıkın unsurlardan da kurtulması gerekiyordu."

Sonuç düzmece mahkemeler ve sürgünleri getirmiş Said Halim Paşa da nasibini almıştır. Sarayın ve saltanat rejiminin ömrünü tamamladığını gören her sağduyulu münevverin tercümanı gibi şöyle yazmıştır: "Olabilecek en kötü şeyleri göze alarak, pisipisine ölmek ve bir koyun gibi boğazlanmaya razı olmak yerine, elde silahla ölmek her hâlükârda daha iyiydi. İslâmlaşmış bir Bizans'tan başka bir şey olmayan İstanbul (Saltanat başşehri) bunu asla anlamak istemedi."

Mehmet Âkif ile birlikte Said Halim Paşa'nın Ankara'da başlatılan Millî Mücadele'yi destekleme sebeplerinin başında işte bu yukarıda sayılan saltanatın anlayışsızlıkları yatıyordu. Ne var ki geleceği derin bir kehanetle görme imkânı bulunmadığından kurulacak yeni Tür-

kiye Cumhuriyeti'nin daha en başında saltanat rejiminden hiç de farklı olmayan bir yönetim modeli uygulanmaya başlayacak ve her iki ismin de asıl hedefi olan İslâmlaşma çabaları ve temayüllerine büyük darbeler vurulacaktır.

İNANÇ VE FİKRİYATI

Bu yazı münasebetiyle alıntılarda bulunduğumuz ve kanaatimizce sadeleştirilirken kimi müdahalelerde bulunularak bazı kısımlarında mihverinden uzaklaştırılmış eserinde döneminin siyasi hareketleri yanında İslâmî anlayışına da rastlarız Said Halim Paşa'nın. Onun sahit, Kur'ân merkezli bir İslâm imanını güttüğü ortadadır. İslâm'ın dogmalar içeren ve mabet dinine dönüşmüş, ruhban sınıflarının tahakkümüne bağlanmış öteki dinlerle mukayese edildiğinde ne kadar hürriyetçi olduğunu yazar. Birlikte okuyalım: "Takip edeceği bütün İlahi (Kaynağını Kur'ân'dan alan) ya da Peygamber'in yoluyla alakalı emirlerin altına düşen insani hareketlerinin perdelerinde, İslâmiyet idraki içerisinde, dünya koskocaman bir mabettir ve müminlerin vazifesi de dini vecibesini durmaksızın yerine getirmektir. Bütün Müslümanlar, bu sayede Yaratıcı'yla daimi bir irtibat içerisinde olurlar. Bu sebepten onlar kendi rahipleridir. Bu vaziyet sebebiyle cemaat içerisinde hususi mistik güçlere sahip bir grubun mevcudiyetine gerek kalmaz."

Elbette kusursuz, hikmetinden sual olunmayan biri değildi Said Halim Paşa. Ancak onun bütün hassasiyetini evvela İslâmlaşma fikrinde topladığını yeni Türkiye hakkındaki şu görüşü belgelemektedir bence: "Bugün Türkiye, İslâmiyet'in buyruğu altındaymış görüntüsüne rağmen, aydınları tarafından (buna rahatlıkla kurucu ve yönetici siyasi elitler dâhildir) İslâmiyet'in temel kaidelerini reddetmeye yönlendirilmektedir. Fakat milletin yığınları, orta sınıflar da buna dâhil olmak üzere, bu kaidelere sadık kalmaktadır. Yakın bir gelecek, bu iki zihniyetten hangisinin galip çıkacağını gösterecektir. Barışın tesisinden sonra olağan şartlara dönülüp iç ve dış egemenlik geri kazanıldığı zaman, bu iki taraf arasında kesin surette bir çarpışma sahne alacaktır."

Özetlemek gerekirse Said Halim Paşa açıkça II. Abdülhamitçi biridir, kendisinden sonraki bü-

tün muhafazakârlar gibi. Ayrıca hilafet kurumunu iyi çözemediği gibi bütün gelenekçiler gibi hilafetin Kureyşliliği gibi bir iddiayı düşünmeden benimsemiş görünmektedir. Osmanlı'da saltanat ile hilafet at başı birbirini tamamlayan iki kutsal kudret olarak hayatini uzun asırlar boyunca sürdürürken saltanata muhalefetin aynı zamanda Osmanlı hilafetine muhalefet anlamı taşıyacağı da unutulmuş gözükmektedir. Oysa ehl-i sünnet mensupları arasında hâlâ hilafetin doğrudan Allah'a mı yoksa Resûlüllah'a mı dayandırıldığı hususu net biçimde çözüme ulaşmamıştır. Bu sahada ciddi tartışmalar, birbirine aykırı anlayışlar sergilenmeyi sürdürmektedir.

Büyük kaos ve kargaşa ortamlarının Müslüman kimlikli münevverlerinden Said Halim Paşa ve ondan kopartılamayacak olan Mehmet Âkif'in inanç ve fikriyatlarına bakıldığında onları çağdaşları münevverlere nazaran kendimize daha yakın bulmanızın temel sebebi elbette İslâmî hassasiyetlerinin öne çıkmasıdır. Hiçbir beşerin açık hata ve kusurlarını görüp halının altına süpürmek gibi bir alışkanlığa sahip değiliz. Beşer cinsi hakkında konuşur ve yazarken daima yanlıgı ihtimalini hesaba katmak müminlerin şiarı olmalıdır. Kimliğini, kişiliğini unutmuş, düşünme mekanizmasını iptal etmiş böylece sahit bir iman ve sahit ameller yerine kendince yepyeni mezhep ve meşreplerin ardına düşmüş böylece hem kendine hem de toplumuna yabancılaşmış kimselere nazaran bu iki sima daha doğru bir yerde durmaktadırlar.

Başta dönerek Ali Şeriatî'nin tespitleri yeniden okunduğunda Türkiye toplumunun geçmişini oluşturan tarih birikimi kafa ve kalplerdeki gözleri köreltmesin diye artı bir gayrete ihtiyaç vardır. Tekrarda fayda vardır ümidiyle Muhammed İkbâl'e müracaat ederek "Müslümanlara yeniden Müslüman olma" çağrısını bir kez de buradan yapalım. Kim ki Müslüman aile içerisinde doğmuş, beşer sıfatından insani olgunluk çağına vardığında yolunu, izini, dinini, imanını bizzat özgür iradesiyle yeniden seçme gayreti göstermemişse, haydi rey vermeye, haydi seçim vakti gelmiş demektir. Said Halim Paşa buhranlarımız diyor ve kurtuluş yolu olarak da İslâmlaşmayı gösteriyordu, evet, Müslümanlara yeniden İslâmlaşmayı. Bu yazılar işte böylesi bir hatırlatmanın endişesiyle ortaya konmaktadır.